

1-3 معماری اسلامی

هنر اسلامی یکی از دوران‌های شکوهمند تاریخ هنر و یکی از ارزشمندترین دستاوردهای بشری در عرصه هنری به‌شمار می‌آید و شامل انواع متنوعی از هنر همچون معماری، خوشنویسی، نقاشی، سرامیک و مانند آن‌ها می‌شود.

معماری اسلامی، شیوه‌ای از معماری است که تحت تأثیر فرهنگ اسلامی بوجود آمده و دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد. معماری کشورهای اسلامی تحت تأثیر ایدئولوژی اسلام در طول

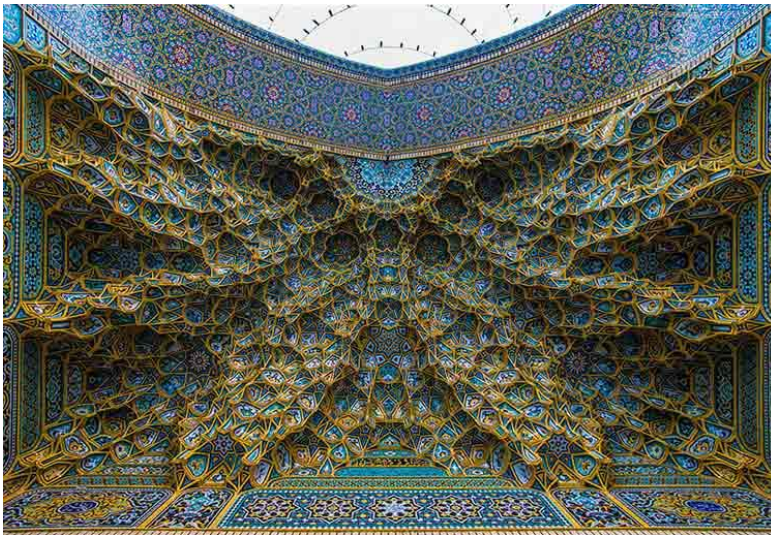
مسجد جامع شهر تاریخی بلخ

زمانی مشخص قرار گرفته و به همین خاطر دارای برخی ویژگی‌های مشترک شدند. گستره زمانی معماری جهان اسلام را می‌توان از سال‌های اولیه ظهور اسلام تا پیش از گستردگی عام معماری مدرن دانست. با این حال

نمی‌توان این گستردگی و نقش اثرگذار در معماری را در همه مناطق یکسان دانست. به عنوان نمونه چنین نقشی در مصر از سال 924 (قمری) به وجود آمد.¹ درخشانترین و مستحکم‌ترین تمدن‌های تاریخ از یک منظر با یکدیگر اشتراک دارند، بدین معنا که اصالت هنر برای آن‌ها تقدسی ویژه داشته است. معیار اساسی برای ارزشیابی تمدن‌های باستانی، معماری آن‌هاست.

¹ هیلن براند، رابرت، 1377. معماری اسلامی ترجمه ایرج اعتصام، هوگ ج، مارتن هانری. سبک شناسی معماری در سرزمین‌های اسلامی، 1375. ترجمه پرویز ورجاوند.

به گفته موتیسوس، معماری وسیله واقعی سنجش یک ملت بوده و هست.² و از آنجایی که معماری

یکی از مظاهر بیرونی فرهنگ یک جامعه است نماد مناسبی برای مطالعه فرهنگ آن جامعه محسوب می شود. "معماری از یک موجودیت و

هستی تمدنی حکایت می کند که لزوماً مربوط به مرگ های گذشته نیست بلکه حکایت گر هستی امروز و هستی آینده نیز هست. تمدن یک برجستگی ملی است که هم ماندگاری گذشته را بیان می کند و هم چگونه بودن حال و آینده را رقم می زند. در واقع معماری تلاشی برای از بین رفتن "فاصله با گذشته" و منعکس کننده "استمرار گذشته در حال و آینده" است.³

در واقع باید گفت که آثار معماری خاورمیانه، هر کدام با الهام از حال و هوا و سبک معماری سرزمین خود به شکلی مجذوب کننده و جالب توجه اند. معماری شرقی ویژگی های مردمی تری از معماری غربی دارد. فرهنگ غنی شرق و اصل خانواده در شرق محور اصلی معماری ها بوده است.

² گروتز، (۱۳۷۵) زیباشناختی در معماری، ترجمه ی جهان شاه پاکزاد- عبدالرضا همایون، تهران، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی .

³ عاملی، س. ر (۱۳۸۳). هویت های فرهنگی قدیم و جدید- رمز گشایی تمدنی و معماری سنتی- مدرن و ملی - فراملی، ۱۳۸۳، صفحه 45

3 معماری اسلامی در افغانستان

”معماری اسلامی یکی از بزرگترین جلوه های ظهور یک حقیقت هنری در در کالبد مادی بشمار می‌رود. از لحاظ تاریخی معماری اولین هنری بشمار می‌آید که توانست خود را با مفاهیم اسلامی سازگار نموده، از طرف مسلمانان مورد استقبال قرار گیرد. معماری اسلامی بعنوان یکی از موفق ترین شیوه‌های معماری در تاریخ معماری جهان قابل بازشناسی است. در یک نگاه جامع‌نگر می‌توان پیوستاری ارزشمند و پویا را در بناهای اسلامی باز شناسی کرد که موجب شده تمامی آن‌ها در قالبی واحد با عنوان معماری اسلامی در کنار یکدیگر قرار گیرند“⁴.

معماری اسلامی در افغانستان متاثر از دو بخش اصلی دانست ؛

1. یکی خارج از فرهنگ ، نوع معماری و سیستم بومی افغانستان

2. دوم متعلق به فرهنگ معماری و شهرسازی افغانستان قبل از اسلام

به طور مثال انواع قوس‌ها و گنبدها، دیوارهای سنگی و خشتی که پیش از اسلام بوده‌اند و پلان و مهندسی مدارس، مکاتب، خانه‌ها و قصرهایی مربوطه به دوره‌های مختلف مثل هفتالیان، ساسانیان و ایلخانیان بوده است.

در زمینه تزیینات معماری دوره اسلامی نیز هنر کاشیکاری به دوران هخامنشی و ایلام (- ۶۴۵ ق.م) و گچبری به دوران ساسانی برمیگردد.

با آغاز دوره اسلامی، رنگ‌ها و طرح‌های سنتی ، کاشی‌کاری و ایینه کاری به اوج خود رسید. افغانستان چهار راه تمدن‌ها بوده و هست و فنون و هنرهای زیادی از تمدن‌های شرق و غرب، بین النهرین ، آشور ، کسب کرده و اوج این هنرها در دوره اسلامی بوده است.

4. محمدی نژاد، م. (۳۸۳۱) حکمت معماری اسلامی، نشریه علمی، پژوهشی دانشکده هنرهای زیبا، شماره، ۹۱، پاییز ۳۸، ص ۹۵-

پژوهشگران تاریخ هنر و معماری اسلامی بر این عقیده اند که: فقهای صدر اسلام در مواجهه با شهرنشینی روز افزون جامعه در قرون دوم تا یازدهم، به تعریف ماهیت و اجزای ساختمان در بافت شهری، تعیین حقوق و مزایای بنا و تعریف عرصه های خصوصی و عمومی می پرداختند، که این تعاریف را از سنت پیامبر(ص) و همچنین عرف زمان خود استنباط نموده اند و زیستگاه های نخستین اسلامی نیز بین این دو قطب توسعه پیدا کرده است.⁵ بدون شک بنای مساجد را می توان پایه اصلی معماری

اسلامی قلمداد کرد.

همان طور که از نام این سبک معماری پیداست پیدایش این سبک با ظهور اسلام و تاثیر آن بر معماری رواج یافت و نموده های آن را می توان در

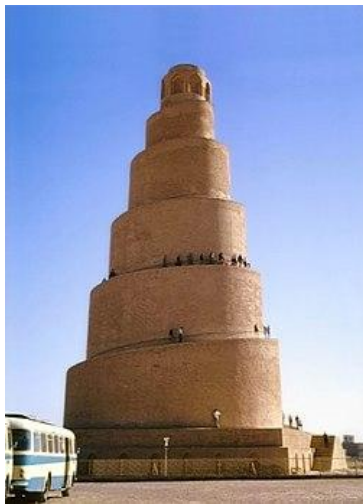
مساجد، آرامگاه ها، قصرها و دژها مشاهده نمود. از اولین نموده های این هنر می توان به گنبد صخره⁶ در اورشلیم اشاره نمود. که در قرن 6 میلادی ساخته شد و کاشی هایی با نقوش آبی، سبز و طلایی از گل، بته و تاج بود. در مکان معبد دوم اورشلیم. مسلمانان باور دارند این مکان مکانی بود که پیامبر اسلام از آن به بهشت عروج نموده بود.

⁵ هُلْد، رناتا (1387)، در جستجوی تعریف هنر معماری در دوره اسلامی، ترجمه فرزین فردانش، فصلنامه رواق، شماره 4: 43-52.

⁶ Dome of the Rock (Qubbat al-Sakhrah)

5 معماری اسلامی در افغانستان

در اواخر قرن 7 و اوایل قرن هشتم استفاده از هنر گچ کاری در معماری به اوج رسید که نمونه آن را

در قصر صحرا⁷ در اردن امروزی می توان یافت. هنر اسلامی با تغییر پایتخت امپراطوری عباسیان به بغداد و سپس به سامرا نیز نمونه هایی را به یادگار گذاشت. از آن جمله می توان به مسجد بزرگ سامرا اشاره نمود که مناره های یلند آن مثال زدنی است. هم چنین هنر معماری ایران در دوران ساسانیان نیز تا قبل از قرن 10 میلادی نمونه ای از دوران اوج هنر معماری اسلامی است که بر کشورهای اطراف نظیر سوریه نیز اثرگذار شد.

مسجد جامع سامرا یکی از مسجدهای مشهور دوره خلافت عباسیان در شهر سامرای عراق است که

در سال ۲۳۷ قمری / ۸۵۲ میلادی ساخته شد و سازه پرآوازه آن، مناره اش است که به الملوئیة (به معنای: پیچاپیچ، پیچیده گردان) مشهور است. مسجد جامع سامرا، در

دوران عباسی ها ساخته شد که مناره حلزونی شکلی که دارد از مهمترین شاخصه های آن به شمار می رود، این مناره با ارتفاع ۵۳ متر یکی از بلندترین مناره های جهان اسلام محسوب می شود .

⁷ Khirbat al-Mafjar

باگسترش قلمرو مسلمانان به اسپانیا و شمال آفریقا معماری اسلامی در این کشورها اثرگذار شد و معماران با سبک معماری اسلامی در این مناطق به ساختن بنا پرداختند و نمونه ای از آن مسجد

حسنین در قاهره است که نمودهایی

از هنر معماری اسلامی ایران در آن نمایان است.

نماهایی از مسجد خواجه ابونصر پارسا

در بلخ

برخی از محققان نظیر پورفسور

ویلبر معتقدند که اجرای هر طرح معماری به سه عنصر اجتماعی بستگی دارد.

اول جامعه ای که به آن طرح نیازمند است؛

دوم شخص یا اشخاصی که از اجرای طرح حمایت می کنند و هزینه مالی آن را متعهد می شوند؛

سوم معمار یا استاد کارانی که طرح را اجرا می کنند.

مطالعه درباره معماری اسلامی، نشان دهنده چگونگی گسترش آن در طی پانزده قرن گذشته است. در هر دوره بناهایی با ویژگیهای گوناگون در روستاها، شهرها، جاده های کاروانی، مناطق کویری، گذرگاههای کوهستانی و شهرهای ساحلی ایجاد گردیده که کاربردهای متفاوت داشته اند. اهمیت معماری اسلامی وقتی آشکار می شود، که بدانیم در ساخته های این دوره به کاربرد مادی و معنوی

7 معماری اسلامی در افغانستان

بناها - که از مهمترین ویژگیهای آن است - توجه شده است. برای دریافتن اهمیت این ویژگیها در گسترش معماری شایسته است طبقه بندی بناهای دوره اسلامی و کاربرد آنها را مشخص کنیم.

بطور کلی بناهای دوره اسلامی را می توان به دو گروه عمده تقسیم کرد:

الف) بناهای مذهبی. شامل مساجد، آرامگاهها، مدارس، حسینیه ها، تکایا، و مصلی ها؛

ب) بناهای غیر مذهبی. شامل

پلها، کاخها، کاروانسراها، حمامها،

بازارها، قلعه ها و آب انبارها.

سبک شناسی معماری افغانستان:

در این بخش برای اولین بار در تاریخ افغانستان و بعد 15 سال تحقیق و تالیف دهها مقاله و کتاب و صحبت با افراد مسلکی و صاحب سبک در کشورهای مختلف سبک‌های معماری افغانستان را اعلام می‌کنم. بدیهی است این تقسیم بندی با توجه به نظر مؤلف و تجربه 15 ساله طراحی و تحقیق و پژوهش می باشد. لازم به ذکر است توضیحات مفصل و کامل و دلایل آن در کتابی نوشته شده است که به همین نام به زودی چاپ می گردد.

معماری افغانستان را می توان به دو بخش کلی زیر تقسیم کرد.

1. دوران قبل از اسلام

2. دوران بعد از اسلام

سبک های معماری افغانستان به هفت شیوه ه زیر تقسیم بندی می گردد⁸

دوره های قبل از اسلام

1. شیوه بلخی

2. شیوه باختری

3. شیوه کوشانی

دوره های بعد از اسلام

4. شیوه خراسانی (کابل شاهان یا رتبیل شاهان، هندوشاهان، اعراب، طاهریان، صفاریان،

سامانیان و سلجوقیان و غزنویان)

5. شیوه تیموری (شامل ، غوریان، خوارزمشاهیان، ایلخانیان، آل کرت، کیانیان، چغتایی ها،

تیموریان، صفویان)

6. شیوه امانی (شامل شاهنشاهی احمدشاه درانی محمدنادر شاه تا دوره ظاهر شاه)

7. شیوه مدرن (شامل از دوره ظاهر شاه به این سو)

⁸ با توجه به تحقیقات مؤلف و نوشته قبلی و تغییرات شگرفی که در هر دوره نسبت به دوره قبل بوجود آمده است این تقسیم بندی ارایه شده است.

1-4 عناصر اصلی معماری اسلامی

هر بنای دوره اسلامی چه بنای مذهبی، مانند مسجد و مدرسه و چه غیر مذهبی، مانند کاروانسرا و قصرها از فضاهای گوناگون تشکیل می شود و گاهی نیز ممکن است فضای تازه به صورت الحاقی به

بناهای دیگر اضافه شود؛ مثلاً مناره یا منار در مسجد و مدرسه که جزئی از بناست و به طور مجزا هم کاربرد دارد.

تخت رستم که محل پادشاهی داریوش اول است در تخت رستم در ولایت سرخانی در نزدیکی شهرستانی است که سابقاً بیاد طولان دارد و بهار ۱۳۸۶ کشف شده و موجودیت یک اثر تاریخی و باستانی بزرگ کلا یافته شده از سنگ در زمانهای بسیار قبل را نشان میدهد.

روش‌های ساخت و تزیین در

معماری

بدون شک ایجاد بناها، چه مجموعه های مذهبی و چه غیر مذهبی، مستلزم آگاهی از علمی چون هندسه، ریاضی و طراحی بوده است و استادکاران طی قرون متمادی با بهره گیری از علوم، توانسته اند

شاهکارهایی در هنر معماری به وجود آورند. متأسفانه در متون تاریخی دوره اسلامی مطالب مهم و تصاویر چندانی در مورد چگونگی ایجاد بناها به چشم نمی خورد.

تنها نمونه های قابل ذکر دو نقاشی منسوب به بهزاد، با تاریخ ۸۷۲ هجری، در ظفرنامه و خمسه نظامی است. این نقاشی‌ها در حال حاضر در دانشگاه هابکینز آمریکا نگهداری می شوند و در آنها نحوه ساخت

مسجد جامع تیمور و همچنین کاخ خورنق به شیوه مینیاتور به تصویر کشیده شده است. در این نقاشی‌ها تا حدودی تزیینات و ابزار و وسایل معماری مرسوم آن روزگار مانند داربست، گونیای چوبی، اره، خط کش، بیل، تیشه، ماله، نردبان، و ... و همچنین مصالح ساختمانی مانند سنگ، خشت، گچ، ملاط و کاشی و مراحل اجرای ساختمان نشان داده شده است. مورخان اسلامی چون بیهقی، ابن خلدون و خواجه رشیدالدین، مطالب سودمندی درباره معماری و معماران نوشته اند؛ از جمله نوشته اند معماران از علوم ریاضی و هندسه اطلاع داشتند و در احداث بناها قبل از هر چیز به طراحی و نقشه کشی مبادرت می ورزیدند. فارابی فیلسوف بزرگ می گوید معماری مبتنی بر علم الحیل است و حیل، مهارت، هنر و فنی است که با کار استادانه و هنرمندانه در اشکال هندسی نشان داده می شود. هندسه مبنای معماری بود و معمار بسیار ماهر و استاد را مهندس می گفتند که به معنای هندسه دان است .

بخشی از کتاب **مفتاح الحساب** نوشته جمشید کاشی ریاضیدان و منجم عصر تیموری، به معماری

صحنه زینه کهنه در

اختصاص یافته و در آن بخش از روش‌های ساختن طاق و گنبد و مقرنس بحث می کند، از انواع طاق‌هایی که او شرح می دهد برخی را در بناهای تیموری می توان دید.

زینه

زینه یک اثر معماری مهم به حساب نمی آید بلکه جز مهمی از معماری است به طور مثال زینه های مارپیچ در مناره‌های مساجد یا زینه به تهکوی ها یا پشت بام